

УДК 271.222(497.11)-726.1:929 Драгутин, српски краљ

821.163.41.09 Драгутин, српски краљ

321.61:929 Драгутин, српски краљ

Владимир Алексић

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

Центар за црквене студије, Ниш

e-mail: vladimiraleksic.nis@gmail.com

Војислав Живковић

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

Међународни центар за православне студије, Ниш

e-mail: vojislav.zivkovic55@gmail.com

ПОЛИТИЧКА И ЦРКВЕНА ПОЗАДИНА МОНАШЕЊА КРАЉА ДРАГУТИНА*

Апстракт: У раду се анализира монашење краља Драгутина, са посебним освртом на политичку позадину тог чина. Канонски прописан обред примања велике схиме подудара се са описом Драгутиновог монашења у последњем делу његовог житија. Такође, уочени су дубљи мотиви који су бившег владара навели на повлачење из световног живота и абдикацију у корист сина Владислава. Они се доводе у везу са краљевим односом са братом Милутином и актуелним проблемом наследника српског престола.

Кључне речи: Драгутин, Милутин, велика схи́ма, монашење, Владислав II, Данило II

„Житије краља Драгутина“ је најважнији историјски извор који сведочи о монашењу и смрти овог српског владара.¹ Исказ садржи Драгутинов (1276-1282) позив: [...] епископима и игуманима и свој властели који су силни у његову отачаству [...] да дођу и присуствују великој промени у његовом животу. У писму их упозорава на људску овоземаљску пролазност и његову забринутост у вези тога [...] јер дође време посечења смрти моје, да ме уграби ка оним вечним мукама неспремна [...].² Последња реч је истовремено алузија на намеру да спасе душу монашењем. Драматичности догађаја доприноси и исказ „Гробу предајте тело моје“. Осећај хитности деловања се назире у речима: „Када је такве гласе послао, они који су их примили, брзо пожуривши се дођу ка овом благочастивом [...]“.³ Као да се није могло чекати да сви чије је присуство било пожељно буду очевици новонасталог стања. У наставку се чита: „И када је сазвао сабор отачаства његова [...]“.⁴ Била је то нека врста регионалног сабора, коме су присуствовали

* Рад је део пројекта: *Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку* (XIV-XV век) - Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (ев. бр. 177010). Војислав Живковић је студент докторских академских студија и стипендиста Министарства просвете, науке и технолошког развоја. Рад је посвећен „Дари из Јасеновца“.

1 Српски летопис са почетка 16. века ставља смрт овог владара у Београд, што никако не може бити исправно. Калић 1967, 68.

2 Данило II 1935, 38.

3 Исто.

4 Исто.

представници црквене власти, али и властела са двора и локални управници, односно најважнији носиоци световне власти. Појам „отаџаства“ упућује да се ту радило о скупу мешовитог састава у којем су представници световних власти ипак имали већи значај.⁵ Нема поузданих вести о конкретним представницима које је Драгутин позвао, али су то свакако били људи од поверења са двора и локални заповедници градова, тврђава, жупа итд. Уопштено, састав сабора описује се речима у истом спису и раније, приликом боравка Данила у Дебрцу: „Такође и жена његова, благочастива краљица госпођа Кателина, и њезина и сва његова властела и великаши [...]“.⁶ Драгутинови „силни и великоименити“ помињу се, поред посланика угарског краља, и међу представницима који су дочекали Милутинову (1282-1321) супругу Симониду, приликом њене посете Београду.⁷

Познато је да је од сабора у Дежеву 1282. године Драгутин био господар простране територије на северозападу српских земаља, која је обухватала области око среброносног Рудника, „земљу“ Моравицу са центром у данашњем Ариљу, област Дабра у доњем Полимљу. Оне су имале статус „државе“, односно административне јединице које је владар поверавао на привремену управу, тј. „држање“ члану породице или заслужном властелину. Драгутинова „држава“ је свакако била важан предуслов за повлачење са престола јер је бившем краљу омогућавала не само самосталан извор прихода, већ и чување дела политичког престижа. Након две године као лено је Драгутин од Мађарске добио на привремену управу Мачванску бановину са Београдом, бановину Усору и Соли на северу данашње Босне. Ово је важно јер је њихов статус након три деценије требало поново уредити са успоном нове династије у Угарској, а о чему ће бити више речи. „Земља“ Браничево и Кучево је придодата након протеривања Дрмана и Куделина 1292. године. У изворима и литератури се ова композитна област назива „Сремска земља“ по неформалној титули сремског краља и по свом главном делу односно, пределима данашње Мачве са двором у Дебрцу.⁸

Нешто више се може рећи о црквеном делу сабора. У оквирима простране територије под Драгутиновом влашћу било је више епархија. Као највиши црквени великодостојници у Сремској земљи, локални епископи су свакако морали бити присутни на разматраном сабору. Земља „Моравица“ налазила се под духовном јурисдикцијом Моравичке епископије, основане 1219. године, са седиштем у цркви Светог Ахилија.⁹ Стара Браничевска епископија је вероватно обновљена након припајања Браничева и Кучева, односно протеривања Дрмана и Куделина.¹⁰ У бившој Мачванској бановини јурисдикцију је имала Мачванска епископија, основана у првим годинама Драгутинове власти, између 1284. и 1290. године. Седиште овог црквеног поглавара било је у Београду, а епископија је наставила да постоји и после угарског освајања Београда након 1316. године.¹¹ У Никодимовој потврди Светостефанске хрисовуље из 1317. године налазимо и имена мачванског, моравичког и браничевског епископа. Моравички епископ звао се

5 Благојевић 2008, 1-41.

6 Данило II 1935, 36. О управљачкој структури средњовековне Србије најопширније у Благојевић 2001. Ипак, овом аутору није било познато постојање Драгутиновог тепчије. Он се помиње на надгробној плочи монаха Јефрема, пронађеној у Ваљеву. Цвитковац 2019, 364, нап. 12.

7 Данило II 1935, 72-75.

8 Динић 1955, 61-82; Лазаревић 1990, 5-26. О одликама „држава“ види: Благојевић 1991, 139-155. О појму „земља“: Мишић 1997, 133-146.

9 Јанковић 1985, 181-182.

10 Поповић 2016, 88. Значај ове епископије огледа се у чињеници да је у Никодимовом попису епископа браничевски наведен испред мачванског.

11 Митровић, Копривица 2016, 3-18.

Никола, браничевски Мојсије, а мачвански Јован.¹² У Усори и Соли забележено је деловање *босанског епископа* Василија. У изворима се његово име среће само једанпут, у уговору о женидби Драгутиновог сина Владислава и Констанце Морозини 1293. године.¹³

У наставку описа монашења Драгутин се обраћа „целом свештеном сабору епископа, игумана и изабраних монаха“.¹⁴ Намеће се поређење са саставом тзв. „сабора српских“, који су у време краља Милутина чинили представници четрнаест епархија и игумани исто толико угледних „краљевских“ манастира, почев од студеничког.¹⁵ Може се претпоставити да се и Драгутин саобразно општедржавном српском сабору окупио најмоћнијим велможама и црквеним старешинама своје земље. Изгледа да су они имали двојаку улогу. Најпре су учествовали на великом сабору на којем је Драгутин одступио са положаја световног господара, а потом и самом духовном чину монашења. Потоњем догађају из практичних разлога, као што су ограничени простор цркве или дворске просторије, нису били окупљени сви очевици. Тиме би се могло објаснити набрајање искључиво црквених великодостојника. Наравно, увек треба имати на уму и текстолошку непрецизност, са чим у вези је и време настанка овог дела текста.

Пре него што се настави са тумачењем извора, установљено је да је завршни део Драгутиновог житија накнадно уметнут у Данилово дело и да није савремен описиваним догађајима. На пример, за Драгутинов гроб се каже: [...] и ту лежи до данашњег дана [...] што је јасна назнака знатног протока времена.¹⁶ Сврха целокупног уметка знатног обима је била да се појача улога архиепископа у значајним догађајима Милутинове епохе.¹⁷ Затим, о Данилу се у другој половини Драгутиновог житија пише у трећем лицу. Од очевидаца чину монашења и абдикације, Данилови ученици међу присутним Светогорцима наводе само духовника Атанасија.¹⁸ До савремених читаоца стигао је накнадно написани, и вероватно ретуширани опис догађаја, тако да треба пажљиво читати између редова.

Постоји велико подударање са државним сабором на којем је Стефан Немања 1196. године напустио престо да би се замонашио. Услед промена у структури државног апарата током стотинак година и различите природе владавине великог жупана и његовог праунука нема смисла упоређивати састав световног дела два јавна скупа. Међутим, још крајем 12. века је било неопходно присуство црквеног поглавара, у овом случају рашког епископа Калиника. Такође, јасно је да се тежило саборности у смислу да је требало да се сви носиоци политичке моћи сложе са значајним одлукама. Не само да је држава Немањином абдикацијом губила способног владара који је проширио Србију и изборио се за њену независност, већ је требало и нарушити и начело примогенитуре. Уместо настаријег Вукана, који је добио само титулу великог кнеза и „земље“ Дукљу, Травунију, Хвосно и Топлицу, кормило земље је тада преузео средњи син Стефан.¹⁹ Судећи по доступним описима, и аналогiji са абдикационим сабором оснивача династије, јасно је и да је Драгутин напустио пред добро организованим догађајем јер је и његово монашење собом доносило бројне државне и међународне изазове. Сазнање о унапред припремљеном јавном скупу је важан путоказ о вишеслојности и етапности излагања у

12 Трифуновић 2011, 128.

13 Капиција 2010, 195.

14 Данило II 1935, 39.

15 Благојевић 2008, 17-18; Трифуновић 2011, 128.

16 Данило II 1935, 41.

17 Данилови настављачи 1989, 16-18; Мак Даниел 1991, 219; Мак Даниел 1985, 177-181.

18 Данило је у то време боравио на Светој Гори. О хронологији Даниловог деловања у овом периоду: Јанковић 1991, 83-88.

19 Благојевић 2008, 8-12; Мишић 2011, 19-25.

житију сремског краља. Скупштину најкрупнијих велможа и представника цркве је сазвао првенствено ради политичке потврде његове абдикације. Монашење владара уочи очекиване скоре смрти је било тек у другом плану.

Политичка моћ присутних личности у Дебрцу те 1316. године потврђује став да је чин монашења сремског краља био један од најкрупнијих политичких и црквених догађаја у Србији почетком 14. века. Ипак, чини се да му истраживачи нису посветили пажње као осталим преломним догађајима те бурне епохе. Историчари који су стварали у прошлом веку задовољавали су се простом тврдњом да је сремски краљ примио „анђеоски образ“ и монашко име Теоктист.²⁰ Чак и када се о томе нису изричито изјашњавали, преовладава став да су монашење и смрт била два изузетно временски блиска догађаја која су се заправо стапали у један. У новијој историографији овој теми је посвећено нешто више простора. Даница Поповић на овај Драгутинов чин гледа као на кулминацију богоугодног живота који је срчано пригрлио након абдикације у Дежеву, али и као на један у низу многобројних топоса аскезе који су били често присутни у житију сремског краља.²¹ Сличне ставове заступала је и Смиља Марјановић-Душанић.²² Изостаје, међутим, трагање за политичким мотивима који су Драгутина нагнали на тај чин. Правећи аналогију са сличним примерима монашења владара у средњовековној Србији, сматрало се да ни монашење сремског краља ни по чему не одскаче од устаљених принципа, односно да је он просто следио пример својих славних предака из династије Немањића. Међутим, да би се приближило суштини истраживаног догађаја, неопходно је узети у обзир: I) канонске прописе о монашењу II) опште црквене прилике у Србији Немањића, III) а посебно шири политички оквир на прелазу из 13. у 14. век.

Напуштање световног живота ради одласка у заједницу монаха је сложен процес који се састоји из три главна поступка. Први степен је чин расофора, у који је ступала особа која уђе у монашку заједницу. Чин примања мале схиме подразумевао је дуготрајан процес припреме расофорног монаха, који по канонским прописима треба да траје најмање три године.²³ У случајевима тешке болести, али и посведочене велике побожности личности, која је читав живот провела у аскези, рок се скраћивао на шест месеци. Са тим у вези је могло бити и упадљиво инсистирање на покајничким одликама Драгутиновог световног живота које провејава у целом тексту житија. Монашење је могло бити обављено по краћем поступку уколико би постојала опасност да смрт може осујетити реализацију чина. Одлуку о скраћењу рока у овом случају доносио је игуман.²⁴ Иначе, у житију писац означава Драгутина као „доброга ваистину подвижника“.²⁵ Ако се не ради о општем епитету хришћанске литературе, овакав комплимент имплицира дуг монашки период и у супротности је са монашењем у недељама или месецима пред смрт. Мала схима поистовећивала се са киновијским начином живота (општежиће), док је велика схима, као коначан степен, подразумевала анахорезу, односно пустињаштво. Велика схима (грчки: *μεγάλοςχημος*), представља трећи, најзахтевнији степен православног монаштва, до којег се долази након проласка кроз претходне степене.

20 Динић 1955, 75; Ружичић 1972, 85-86; Поповић 2016, 94.

21 Поповић 1999/2000, 309-326.

22 Марјановић-Душанић 2007, 136-137.

23 Рокови испрва нису постојали, али су због честих злоупотреба, уведени на Шестом васељенском сабору у 7. веку. Подела на три степена монаштва прихваћена је у грчкој цркви почетком 9. века. Мирковић 1926, 160.

24 О искушеништву и скраћењу рокова у грчким требницима, из којих је преузета пракса и у средњовековној Србији: Гранић 1935, 54-56.

25 Данило II 1935, 42.

Степен великосхимника обично се добијао тек на крају живота, а подразумевао је најстрожи доживотни пост и интензивнији и дуготрајни молитвени живот пун одрицања удобности и световних конвенција. Постојали су, међутим, изузетни случајеви када се степен великосхимника примао без претходног проласка кроз степен мале схиме.²⁶

У Србији Немањића су постојали правни зборници који су регулисали тај аспект живота цркве. Требници на српско-словенском језику из периода Стефана Немање и његових непосредних наследника нису сачувани. О условима ступања у монашки ред нема података ни у Хиландарском типикју, који је настао преводилачким и редаторским напорима Светог Саве.²⁷ Међутим, словенски требници су представљали дословне преводе грчких требника, те се пракса у јужнословенским земљама није суштински разликовала. О томе сведочи сачувани Зографски требник на бугарском језику.²⁸ Такође, правила ступања у монашку заједницу, установљена на Васељенским саборима, ушла су у Законоправило Светог Саве.²⁹ Временски близак разматраним догађајима је садржајан опис двостепеног монашења Јована Каливита, који сведочи да су споменити канонски прописи нашли општеважећу примену у земљи. У запису из 14. века стоји да бивши српски деспот: "Усхте и пожеље узети свети анђеоски образ. Примео је мали образ и дато му је име Доротеј. Поред тога, достигао је као изабрани богоугодни Христов војник вољом Владике, да се венча венцем славе, великим образом монашког иноштва. И заискао и добио и примио је и дато му је име Јован Каливит".³⁰ Алузија на пуну каноничност Драгутиновог монашења је присутна у тврдњи: [...] „И када је ово по законском уставу свршено“ [...].³¹ Једно су, међутим, били строги канони, а сасвим друго стварне прилике. Сачувани су бројни примери пре и после разматраног догађаја који указују да је напуштање световног окружења било првенствено одређено ритмом политичких или односима у породицама владара и велможа, а мање развојним путем личне побожности. На пример, између времена повлачења из политике, рана јесен 1342. године, и напрасне смрти Стефана Хреље, у монаштву Харитона децембра те исте године, није прошло довољно времена за испоштовање свих канонских норми.³²

У даљем тексту се разматају искључиво случајеви „напрасног“ монашења владара или чланова његове најближе породице. Најупечатљивија је повест о последњим данима првог краља из династије Немањића, која донекле подсећа на Драгутиново монашење. Непосредно пред смрт Стефан се тешко разболео. Сазнавши за братовљеву болест, Сава је похитао да га „[...] обуче светим образом светих анђела Твојих (Божјих), да би се удостојио вечних добара Твојих [...]“. И дошавши великом журбом, Преосвећени га нађе опет оживела, и сатвори на њему сву вољу Божју [...] и својим светим рукама обуче га у велики анђеоски образ (*подвукао аутор*) [...] и назвавши га у анђеоском образу Симон монах [...]“.³³ На сличан начин Стефаново монашење описује и Теодосије: „После тога свети архиепископ га украси светим и анђелским и великим образом иночства, назвавши га Симон монах, уместо Стефан“.³⁴ Сава је похитао да замонаши брата како би се овај

26 Мирковић 1926, 157-164.

27 Свети Сава 2008, 16; Гранић 1935, 53.

28 Зографски требник из 13. века, настао у граничном бугарско-српском језичком подручју, носи назив по манастиру на Светој Гори у коме је сачуван. Тончева 2019, 609-618.

29 Троицки 1940, 294-309.

30 Алексић 2015, 132.

31 Данило II 1935, 40.

32 Изнета је претпоставка да се монашење догодило 28. септембра. Алексић 2015, 134-135.

33 Доментијан 1988, 167-168.

34 Теодосије 1990, 222.

касније могао убрајати у свеце и тиме одржати ауторитет династије.³⁵ Овај извор сугерише да се Првовенчани на смрти не само замонашио, већ и да је постао великосхимник. Теодосије помиње и замонашење Стефановог сина Радослава: „А хотећи зауставити братовљево непријатељство против њега, украси га *анђелским и иночким образом (подвукао аутор)* назвавши га Јован монах уместо Радослав“.³⁶ Монашки чин примио је и његов брат Урош.³⁷ Важно је истаћи да се у последња два случаја монашењу прибегло након што су владари збачени са престола. Пораз на политичком плану је, поред тешке болести, такође био прилика да владари династије Немањића прибегну напрасном монашењу.

Терминолошки посматрано, појам „велики анђеоски образ“ се у оновременом српском језику недвосмислено користи за велику схиму.³⁸ Такође, чак је и појам анђеоски образ без истицања епитета велики могао упућивати, по некима, на највиши ступањ богоугодног живота. Поједини искусни познаваоци црквених правила писали су да је чак и Стефан Немања, по описима које је оставио Свети Сава, провео као великосхимник последње три године свога живота. То није изричито наглашено у његовим житијима и неупућеним у црквени живот може лако промаћи.³⁹ Постаје јасно да је Драгутин достигао највиши монашки ступањ, односно да је умро као великосхимник: [...] и после овог наложише на њега *велики анђелски образ* и нарекоше му име Теоктист монах, назван у *анђелском образу (подвукао аутор)*“.⁴⁰ То се можда догодило по скраћеном поступку, односно без претходног проласка кроз степен мале схиме.

У наставку овог текста ће се указати на наговештаје у изворној грађи и општим политичким, црквеним и друштвеним приликама да је Драгутин чак и неколико година пре смрти дошао на идеју, па чак и обукао монашку ризу. У случају последњег решења, јавни световни послови му не би били нимало страни упркос привидном повлачењу из јавног живота. Бројна су сведочанства да примање монаштва није била препрека за наставак активног учешћа у политичким дешавањима и јавном животу. Стицајем околности, то је највидљивије код женског дела владарског двора, тј. супруга и удовица српских владара и обласних господара.⁴¹ Урошева удовица Јелена је као истоимена монахиња дуги низ година располагала не само својим двором, већ и пространим „државом“ која је обухватала приморске „земље“ Требиње и Зету (до 1306.), као и део долине Ибра (Горњи Ибар, односно поседе око двора у Брњацима и манастира Градац у доњем току Ибра) и жупу Плав.⁴² Душанова удовица Јелена се по свој прилици замонашила 24. априла 1356. године, дакле мање од годину дана након мужевљевог смрти. То јој, међутим, није сметало да у наредним годинама преузме прерогативе власти у Серској области.⁴³ У исти образац уклапа се и биографија кнегиње Милице, чији је лични

35 Доментијан 1988, 356.

36 Теодосије 1990, 232. Доментијан као старији писац не помиње овај значајан догађај, што је одређене истраживаче навело да посумњају у Теодосијеве речи. Станојевић 1894, 2; Ласкарис 1997, 47-49.

37 Данило II 1935, 18; Станојевић 1935, 159.

38 Мирковић 1926, 170-173.

39 Поповић 2000, 53-78.

40 Данило II 1935, 40.

41 Благојевић 2004, 7-26. Ако је монашење био исход потпуног политичког пораза, као што га је доживео Никола Зојић 1398. године, на накнадну световну делатност се свакако гледало са подозрењем. Шуица 1997, 7-25.

42 Копривица 2015, 13-24.

43 Острогорски 1965, 3-20; Милутиновић, Радић 1994, 195-202.

уплив видљив у најсложенијим дипломатским заплетима, управи над трговима, као и готово самостална изградња хришћанских светиња.⁴⁴

Настављачи помињу име једног од Драгутинових духовника који је био присутан на сахрани - монаха Атанасија. Атанасије је био и главна личност у обреду монашења, мада начин обраћања Данилу наговештава да су обојица могли бити владареви духовни старатељи: „Прости ме грешнога, господине и оче мој“. Ово није први помен Атанасија у Драгутиновом житију. Први пут среће се у опису Даниловог слања списа богоугодних речи сремском краљу. Вероватно је преко њега на Свету Гору требало да стигну искази дубоке благонаклоности „[...] и дарове драгоцене посла ка овоме преосвећеноме“, односно Данилу. Трећег Драгутиновог духовника помиње Данило: „Једнога од достоимених таквих монаха имао је као свога духовнога оца на Јордану, званог Галактиона[...]“.⁴⁵ Имати моралну подршку од искусног монаха Свете Земље је била можда и ствар престижа, али у практичним стварима са те стране се није могла очекивати помоћ.

Чин примања велике схиме био је сличан чину примања мале схиме, али строжи и свечанији, будући да је представљао не тако чест случај. Монах је најпре пред својим духовним оцем исповедао грехе и од њега добијао разрешење грехова, припремајући се тако за причешће. Потом се монах облачи у одећу великосхимника; аналав (четвороугаоно платно са крстовима) и кукул (капа и огртач).⁴⁶ У Драгутиновом житију обред монашења приказан је сажето: „И када је ово по законском уставу свршено, и тако, обукоше га у монашке хаљине, и после овог наложише на њега велики анђелски образ и нарекоше му име Теоктист монах назван у анђелском образу“.⁴⁷ Житије открива да се током монашења Драгутин [...] сам нагнувши од одра свога [...], односно да је лежао у постели. О просторији у којој се налазила може се само нагађати. Монашење остарелог краља повлачи за собом проблем његовог боравка као монаха. Тешко је поверовати да би пред смрт болесни краљ своје последње дане проводио у испосници, како би то доликовало великосхимнику. У том смислу указаћемо на појаву идиоритамског монаштва. Био је то деградивни ступањ у односу на конвенционално монаштво, будући да га је карактерисала већа самосталност монаха у погледу начина живота, исхране и држања имовине. Стога се овакви монаси у науци означавају и као „полу-монаси“. За нашу тему је значајно то што су ти монаси живели у својим кућама. Замонашење у старости или услед тешке болести сматрало се у средњовековној Србији, као и у Византији, пожељним чином. Стари и болесни монаси су остајали ван монашке заједнице којој нису могли дориносити радом и задужењима.⁴⁸ Стога је разумно претпоставити да је и Драгутин провео последње дане у свом двору. Уосталом, и његова мајка Јелена живела је на двору у Брњацима до краја живота.

Занимљиво је да се исповедањем може објаснити део Драгутиновог житија. Сремски краљ се обраћа „целом свештеном сабору епископа, игумана и изабраних монаха“ говорећи: „Браћо и оци, молим вас ја грешни, приступивши свршите све по достојанију, што ја грешни желим, ако и нисам достојан, но милостив је Бог свима, у Њега уздајући се, приступам ка оваквом делу нелицемерно, јер он чини вољу оних који Га се боје и молитву њихову услишиће“.⁴⁹

44 Петровић, Фостиков 2014, 127-137.

45 Данило II 1935, 35.

46 О обреду примања мале схиме: Мирковић 1926, 164-170. О обреду примања велике схиме: Исто, 170-173.

47 Данило II 1935, 40.

48 Копривица 2019, 365-379.

49 Данило II 1935, 39. Исповест, као света тајна, чест је мотив и у житијима Доментијана и Теодосија. Влаховић 1933, 74-75.

При постригу, монах је добијао ново име.⁵⁰ Монашко име које је Драгутин понео је интригантно. У средњем веку монашко име бирало се на више начина: по почетном слову монаховог световног имена, угледном монаху који се старао о искушенику, или по светитељу који се празновао на дан календара када је искушеник ступио у монашку заједницу. У Драгутиновом случају прве две могућности треба одмах одбацити. Име које је овога пута одабрано указује на преподобног Теоктиста Палестинског, саподвижника Светом Јевтимију Великом.⁵¹ Што је још важније, палестински свети отац био је духовни учитељ Саве Освећеног. Добро је познато да је у Србији Немањића култ последњег био јако заступљен првенствено заслугом оснивача Српске цркве који је био надахнут његовим животом. Међутим, још један у низу таласа са обала Јордана у југоисточну Европу је могао заплуснути управо као последица духовне утехе коју је Драгутин добијао од мудрог Галактиона. Како се празник Теоктиста Палестинског прославља 3. септембра, опрезно би се могло претпоставити да се Драгутин замонашио на тај датум.⁵²

Целокупан опис је сумаран, али ипак ствара утисак свечаног скупа испуњеног сложеним ритуалима и формалностима, а не као фантастично излагање у житију Стефана Првовенчаног. Уочава се и да је чин смрти одвојен, уз употребу неодређеног исказа „оставши још мало у животу“, остављајући читаоце да се домишљају колико је то заиста износило. Између та два догађаја Драгутину се приписују још неколико важних поступака. Најпре је саветовао супругу и сина Владислава „[...] како ће живети у доброј вери и чистоти, и смислено, и како ће разумно бранити земљу отачаства свога, од малог до великог упућујући слатким речима својима“.⁵³ Ова делатност налази паралелу у житију Светог Симеона од Светог Саве и везана је за бригу оснивача династије за политичку будућност потомака и народа.⁵⁴ То је био својеврсни политички тестамент, прилагођен исходу грађанског рата између Стефана и Вукана на почетку 13. века. Сазнање о преписци са братом до сада готово да није коментарисано у литератури: „И писма посла ка вазљубљеноме своме брату.“⁵⁵ Поново је приметно складно садејство две најважније политичке фигуре у земљи. Боравак Атанасија, као Даниловог монаха, на сабору показује нам да је у тренутку одржавања сабора Драгутин имао сагласност краља Милутина, као и читаве српске цркве. Дуготрајне припреме и Драгутинова преписка са Данилом, организовање сабора и присуство Атанасија нису могли промаћи братовљевој пажњи. Драгутин тако значајне кораке не би могао спровести да су се они косили са

50 Грујић 1932а, 237-239; Мирковић 1926, 166-167.

51 Владика Николај 1991, 634-635; Patrich 1995, 41; Goldfus 1995, 247-292. <https://www.oca.org/saints/lives/2018/09/03/102478-venerable-theoctistus> (приступљено 11. 6. 2020.), О поштовању култа Светог Саве Освећеног: Ђорђевић 1987, 171-186.

52 Владика Николај 1991, 634. Имајући у виду хипотезе изнете у овом раду, у обзир би најпре долазила 1315, па теоретски чак и 1314. година, иако је то мало могуће. Уочава се да се прва могућност подудара са претпостављеним Даниловим другим бораваком у Кареји (1315. и почетак наредне године) који је у позadini имао монашење краља Драгутина. Наравно, остаје отворено питање да ли шестомесечни период од почетка септембра до почетка фебруара одговара речима „оставши још мало у животу“.

53 Данило II 1935, 41. Иза појма „земља отачаства свога“ крије се Србија, а не Сремска земља.

54 Свети Сава 2008, 138-139.

55 Данило II 1935, 40. Јованка Калић је претпостављала да је Драгутин писмом тражио одобрење брата да буде сахрањен у Ђурђевим Ступовима, Калић 1996, 25-28. Међутим, није вероватно да је решење овог проблема тражено уочи Драгутинове смрти, јер се обично унапред знало где ће владар бити сахрањен. Драгутин је сахрањен у капели Светог Николе у Ђурђевим Ступовима. Бојовић 1999, 181. Смиља Марјановић-Душанић, са друге стране, претпоставља да је Атанасије био јемац неког споразума на који је Драгутин желео да подсети свога брата. Марјановић-Душанић 2007, 237-238.

раније постигнутим договорима са Милутином. На основу тога се закључује да ће пре бити да је тренутни носилац круне био унапред добро упознат са оваквим развојем догађаја, као што су монашење, пренос власти на Владислава, него што је стављен пред готов чин.

Није искључено да је, поред ових, Драгутин морао да испуни много важних формалних обавеза које уопште нису ни описане. Посредно, то ствара утисак да је Драгутин чак и тада могао да обавља сложене задатке, осим, ако у преписци и правним пословима није пресудно допринео персонал дворске канцеларије, а сусрети са блиским људима били сасвим кратки. Следи опис Драгутинове смрти 12. марта 1316. године: „Прости ме грешнога господине и оче мој, јер ево идем на пут, на који никада нисам ишао. И док је ово трипут блажени говорио, вршила се над овим блаженим пјенија и надгробне песме и тако предаде Господу свој дух, дан је био петак, а час девети“.⁵⁶ Цитирани текст одликује сличност са описом Немањине смрти у чињеници да су обојица у самртном ропцу изговарали молитве: [...] И пошто је ово рекао, одмах испусти свој пребожанствени дух и усну у Господу“.⁵⁷

У целини посматрано, писац је направио компромис између потребе да исказе хитност и драматичност догађаја, а посебно Драгутинову дубоку побожност, жртвујући историјску прецизност потребама општих места и топоса присутних у ранијим примерима оште и домаће светоотачке књижевности. Проналажење модела у Доментијановом опису монашења смрти Стефана Првовенчаног могло би бити могуће објашњење слике хитности Драгутиновог монашења коју нам даје Настављач.⁵⁸ Са друге стране, присутни су и елементи који упућују на формалан приступ радњама при смрти бившег владара, које, како се из предходног излагања види, биле подложне нормама епохе и државним потребама и за које је било потребно пуно времена. Најјасније се оцртавају само делови који говоре о сазивању сабора, обреду монашења, сусрету са ближњим, даривање и вођење преписке, али то је свакако чинио само мањи део неопходних послова на том пољу. Тиме је, ако не у потпуности нарушено, онда барем окрњено, уверење о, наводном праволинијском, излагању које сугерише да је Драгутин неочекивано пао у самртну постељу, на брзину сазвао сабор који је омогућио монашење, а убрзо се и упокојио, остављајући за собом политички вакум. Такође, вероватно се ради о много ширем временском оквиру него што на први поглед изгледа. Познато је да временски удаљени извештаји теже сажимању међусобно удаљених догађаја на временској скали тако да описи догађаја који су међусобно удаљени и неколико година могу да буду приказани у склопу заокруженог приповедања.⁵⁹

Драгутинов нови статус је, изгледа, утицао и на обред сахране. Након смрти, тело монаха није се купало, већ се само омивало, како се не би видела његова нагота, и пресвлагало у нове хаљине.⁶⁰ Обред сахране монаха присутан је и у описима у Драгутиновом житију: „Као што је по достојању обичај да се омије тело умрлог водом,

56 Данило II 1935, 40-41.

57 Свети Сава 2008, 140.

58 О Доментијану као Даниловом узору: Јухас-Георгијевска 1991, 237-243.

59 Пример овакве појаве наилазимо управо у Драгутиновом житију. Пишући о Драгутиновим намерама да се побуне против оца, Данило наглашава да га је на такав корак подстрекивао таст, као и да је управо он у одсудном тренутку поверио Драгутину најамничку војску којом је овај однео победу на Гатачком пољу. Драгутинов таст умро је 1272. године, дакле четири године пре него што је Драгутин након успешне побуне дошао на власт. Очигледно је да је у временски удаљеном извештају о грађанском рату из 1276. године сублимирано више догађаја који су се одвијали у периоду између 1268. и 1276. године. Ћирковић 1998, 11-13.

60 О погребу монаха: Мирковић 1926, 184-186.

тако је било и са овим блаженим. И када су га хтели омити, нађоше га опасана оштрим појасом од сламе по нагу телу његову и обучена у оштру ланену хаљину, а појас од сламе залепио се дубоко у тело његово, и када су хтели да га скину са тела, нису могли. И када су га много квасили водом, једва га одлучише од тела овога блаженога, што све нико није знао за живота његова“.⁶¹ Монаси су се опасивали једноставним кожним појасом преко хламиде. Овај одевни предмет је представљао симбол Христовог страдања.⁶² Међутим, појас се, у прошлости поред своје практичне улоге, придржавање одеће, такође носио и као украс и својеврсни статусни симбол српских велможа и угледних световњака. Сачувани примерци, ликовне представе и описи у документарној грађи говоре да су раскошни запони често били сачињени од племенитих метала, минерала и скупочених тканина.⁶³ Појас је представљао и инсигнију владара. Између осталог, помиње се и приликом абдикације у Дежеву, као део инсигнија које је Милутин добио од старијег брата.⁶⁴ Међутим, очигледно спорно место у житију о појасу од сламе који је Драгутин носио преко голе коже трпећи велике и трајне болове требало је да послужи као несумњиво сведочанство његове аскезе. Са друге стране, ово место се може довести у везу са његовим монашким положајем и сасвим је у јединству са нашим настојањем да је између Драгутиновог монашења и смрти прошло много више времена него што то изгледа на први поглед. Наиме, питање је да ли би се писац овог пасуса одлучио за изградњу ове упечатљиве слике пуне претеривања да читаоци те епохе већ нису имали представу о томе да Драгутин извесно време пред смрт више није био световњак. Један од типичних аскетских топоса присутних у житију је и спавање у ископаном гробу, на оштром камењу и трњу.⁶⁵ То је споредна назнака да је Драгутин могао узети малу схиму већ неколико година пре смрти.

Данило описује пренос Драгутиновог тела: „И свршивши сва надгробна пјенија и узевши тело овога блаженога од сремске земље, и носећи иђаху ка истоку“.⁶⁶ Заправо, погребна поворка морала се оквирно кретати вертикалом север-југ, односно од Дебрца према Ђурићевим Ступовима постављеним високо изнад старог Раса. Термин „исток“ овде има пренесено значење и не служи за одређење географског правца кретања. Њоме се одређивао положај одређене територије према духовним средиштима, овде Јерусалиму.⁶⁷ Према томе, термин „исток“ и код Данила је могао имати пренесено значење, означавајући духовно уздизање и претварање у источника праве вере.

Свест о скором крају је могла нагнати Драгутина да благовремено започне низ политичких и црквених припрема за очекивани биолошки крај. Драгутин је у време смрти имао око 66 година, што за средњи век представља дубоку старост.⁶⁸ Извори о томе ништа не говоре, али је можда био мотивисан хроничном болешћу која је значила брзо и драстично погоршање здравственог стања у догледно време. Уосталом, последице пада са коња, за Драгутинову политичку каријеру кобног, могле су се почети снажније осећати тек у дубокој старости. Док је у првој деценији након детронизације још могао да активно учествује у физички напорним ратовима против Византије и браће Дрмана и Куделина у

61 Данило II 1935, 41.

62 Лексикон српског средњег века 1999, 427; Мирковић 1926, 168.

63 Лексикон српског средњег века 1999, 438.

64 Ђурић 1991, 171. О појасу у средњовековној Србији: Лексикон српског средњег века 1999, 545-547; Божић 1956, 85-92.

65 Данило II 1935, 33.

66 Исто, 41.

67 Алексић 2007, 553, 557-558, са старијом литературом.

68 Ђирковић 1998, 11.

Браничеву, ситуација се након двадесет година могла у потпуности променити. Горе наведене важне државне задатке није било препоручљиво остављати за последње дане и предострожност је налагала да се том важном задатку на путу не испрече непланиране околности, као што је изненадно погоршање здравственог стања. Без обзира на дужину временског размака између монашења и смрти, и броја црквених обреда, што вероватно никада неће ни бити тачно утврђено, уверења смо да се Драгутин много пре приказаних догађаја благовремено упустио у сложене припреме на различитим пољима. С тим у вези, треба посматрати вести о слању богоугодних списа сремском краљу.

Захваљујући подацима Данила и његових настављача, данас је познато да је потоњи српски архиепископ два пута боравио у испосници у Кареји. Први Данилов боравак трајао је кратко, на почетку 1311. године, о чему добијамо податке из Драгутиновог житија. Из житија краљице Јелене и архиепископа Данила сазнајемо да је Данило убрзо по наређењу краља Милутина напустио Кареју и постао бањски епископ.⁶⁹ Данило се по други повлачи у Кареју након укидања Бањске епископије. Нажалост, не зна се када је тачно ова епархија укинута. Данило је био на њеном челу у време смрти краљице Јелене, што значи да је она и даље постојала после 8. фебруара 1314. године. У време доношења Светостефанске хрисовуље Бањска епископија није постојала. Тачан датум доношења ове повеље није познат. Истраживачи се обично опредељују за 1314. или почетак 1315. године.⁷⁰ Милутин позива Данила да поново дође у Србију у првој половини 1316. године, највероватније на пролеће.⁷¹ Дакле, може се рећи да је Данило по други пут боравио у Кареји током 1315. и почетком 1316. године.

У време свог другог боравка у Кареји, Данило је водио преписку са краљем Драгутином: [...] када је много ту живео, дође му на ум богоугодна мисао, да састави списе богоугодних речи и да их пошаље ка ономе благочастивоме мужу, тј. благочастивоме и христољубивоме краљу Стефану, са којим је имао велико обећање у љубав Божју [...].⁷² Са разлогом се може претпоставити да су ови списи представљали неку врсту Данилових упутстава Драгутину како предузети припреме за монашење, и могуће је да су слати у више наврата, током последњих година Драгутиновог живота.⁷³ Данило 1314-1315. године сасвим сигурно није долазио у Србију, те је Атанасије, као његов представник, обављао припреме око Драгутиновог монашења. Овај, готово непримећени податак о списима, најдиректније је сведочанство да су припреме Драгутиновог монашења трајале дуже него што се у науци претпостављало. У склопу описа предсмртног Теоктистовог деловања, посебна пажња је посвећена личном даривању старца Атанасија. Тиме се додатно утврђује уверење да је он као лични духовник замонашио остарелог владара.

Ако је по следу догађаја описаним пре и после цитираног места, није извесно да је порив да се упусти у књижевно стваралаштво заиста био део искључиво личних литерарних и побожних нагона. Пре ће бити да је ово још један упечатљив пример наручене књижевности и сталне духовне размене између српских дворова и испосница

69 Јањић 1991, 83-88.

70 Јањић 2009, 110; Божанић 2006, 70.

71 Јанковић 1991, 85. Данило је био уз архиепископа Саву III у време његове смрти 26. јула 1316. године. Дакле, морао је у Србију доћи пре тог датума.

72 Данило II 1935, 37.

73 Исто. Један од ретких научника који је обратио пажњу на овај део Драгутиновог житија био је Ђорђе Трифуновић. Он на преписку Данила и Драгутина гледа као на наставак честе праксе у средњовековној Србији. Као књижевни жанр, посланице у виду питања и одговора биле су присутне и у Византији. Краљ Радослав комуницирао је на сличан начин са охридским архиепископом Димитријем Хоматијаном, а случај се понавља и са Ђурђем Бранковићем и Јеленом Балшић. Трифуновић 1976, 7-9.

Свете Горе. Заправо, разлог осамљивања у испосници је био тишина и слободно време неопходни за израду теолошких трактата и правних зборника далеко од киновијске вреве. Од хиландарских старешина се очекивало да учествују у саборима атонског протата, дуготрајним и честим судским споровима, брину о огромном властелинству, а ту су биле и текуће обавезе према бројној браћи. Насупрот томе, у Кареји је отац Српске цркве нашао мир неопходан за састављање црквених правила. Данило очигледно следи духовни пут свог јунака, али производи његових напора, сва је прилика, нису очувани, или довољно препознати. Вероватно је Данило добио налог да састави трактате који су били утаначени са црквеним, богословским и државним аспектима Драгутинове абдикације и монашења. Наглас су изговарани током свих јавних обраћања самог Драгутина, попут садржаја исповести и саветовања својих укућана. Шта више, списе су могле изговарати и личности које су обављале главне ритуалне радње јер су искази свих учесника требало да чине једну целину усклађену са током ритуала. Поред тога, требало је да задовоље потребе политичког тренутка, што је подразумевало и примену концепта светородне династије, али и високе књижевне и литургијске стандарде Србије са почетка 14. века. Споменута „богоугодна мисао“ је преточена у дело. Без икаквих уметака се наставља: „И што је био помислио, тако и учини. Све ово свршивши и са свим срдчним благословом и богонабраним речима и часним списима све саставивши и са овиме посла једног од својих монаха, старца Атанасија, јављајући му дивне речи“.⁷⁴

Зачуђујуће је изузетно подударње почетка Драгутинове тешке болести и Атанасијевог доласка у отаџбину [...] Када је овај дошао до благочестивог у славни двор његов Дебрц, овај христољубиви краљ Стефан учини велику радост и весеље због његова доласка. И када се мало задржао овај старац код христољубивога краља и када је прошло неко време, паде овај благочастиви и христољубиви краљ Стефан у љуту болест, и поче веома боловати“.⁷⁵ Из неког разлога као да се чекало да са плавог Егеја на обале Саве у Дебрц стигне угледни духовник са „богоизабраним речима и часним списима“ које је испосници Светог Саве саставио Данило, да би се приступило бројним јавним радњама које су се завршиле биолошким крајем српског краља и његовом процесиском сахраном.

Након што су размотрени канонски и реални црквени оквири разматраних догађаја, треба прећи на последњи од три најављена одељка. У след догађаја неколико година пре Драгутинове смрти се најбоље може продрети анализом политичког развика. У разматрано време, носиоци политичке моћи у земљи, а то су били чланови владарске породице, крупне велможе и врх црквеног клира, опредељивали су се према Дежевском споразуму и отвореном питању начина његовог спровођења. Далеке 1282. године Србија се суочила са још једном политичком кризом. Пад са коња, кога Данило наводи као узрок Драгутинове абдикације, данас се сматра само поводом за овакав краљев чин. Животописац српских краљева недовољно вешто прикрива побуну властеле, незадовољне пасивном Драгутиновом политиком према Византији.⁷⁶ Након 1282. године браћа су дуго наступала јединствено, што се најпре уочава праћењем ратних догађаја и успешним заједничким ратовањем против Византије и против Дрмана и Куделина у средњем Подунављу.⁷⁷ Односи се квари на самом измаку 13. века, услед Милутинових

74 Данило II 1935, 37.

75 Исто, 37-38.

76 Динић 1955, 49-50; Ђурић 1991, 169-193; Марјановић-Душанић 1997, 120; Ивановић 2017, 119.

77 Браћа 1283-1284. године предузимају заједнички поход на Византију, продревши све до Свете Горе. Осам година касније, предузимају заједнички поход на области Дрмана и Куделина, ширећи се на Браничево и Кучево. Данило II 1935, 144-145. О хронологији похода: Мишић 2009, 335-336; Узелац 2015, 207.

покушаја да браком са византијском принцезом избегне поштовање постигнутог споразума са братом.⁷⁸ Био је то главни разлог за избијање грађанског рата између Драгутина и Милутина 1301. године. Млађи брат је на почетку рата био у предности, успевши да заузме Рудник, који је до тада био у саставу Драгутинове „државе“. Међутим, ратна срећа се у наредним годинама окреће и Милутин губи подршку великог дела властеле. Савез са црквом и помоћ најамничких одреда омогућио му је да се одржи на власти. Ни једна од страна није успела да постигне одлучујућу победу. Крајем 1311. или почетком 1312. године уприличен је нови мир, који је у основи предвиђао обнову Дежевског споразума.⁷⁹

Обнова одредбе о наследнику значила је да је Милутин морао да напусти настојања да свог старијег сина наметне као престолонаследника. Стефан Дечански је од 1306. године био господар простране „државе“ у Зети, где је заменио своју бабу Јелену.⁸⁰ И у међународним односима стране силе су рачунале са тиме да Стефан ужива велико поверење код оца.⁸¹ Није реално да је Милутин око себе окупљао властелу у борби за наследно право без истицања свог кандидата.⁸² Све то је ишло веома тешко, будући да је Стефан рођен из морганатског брака са српском властелинком, у време када Милутин још увек није био ни кандидат за краља. У строго хијерархијском друштву, брачна заједница између припадника два неједнака друштвена слоја била је неприхватљива. Тиме се да објаснити да страни извори Стефана изричито називају „бастардом“.⁸³ Додатно, то је могао бити разлог „непослуха“ већине властеле која се одметнула од владара током грађанског рата који се отегао током прве деценије столећа.⁸⁴

Окончање оружаног сукоба у земљи није значило и решавање свих спорних питања међу браћом, већ само почетак отопљавања хладних односа који су били оптерећени неповерењем још од 1301. године. Уколико је очигледно да су односи Драгутина и Милутина до 1299. године били хармонични, а од 1299. до 1311/12. године лоши, однос међу браћом између 1312. и 1316. године најтеже је дефинисати. Није много вероватно да је све до смрти краљице Јелене по инерцији преовладавало велико неповерење, које се те 1314. године више није могло сакрити. По аналогји конца грађанског рата између Немањиних синова и процеснијског преношења моштију св. Симеона у отачаство, завршетак грађанског рата који се водио стотинак година касније је

78 ВИНЈ VI 1986, 44-45, 110-112.

79 О грађанском рату Драгутина и Милутина: Динић 1955, 56-73. О одсудној Милутиновој победи и времену окончања рата: Живојиновић 1980, 269-271; Кисас 1991, 34-35; Узелац 2011, 1-14.

80 Марјановић-Душанић 2002, 3-17. Претпоставка Михаила Динића да је и формула о наследнику преузета из Дежевског споразума данас није прихваћена једногласно. Марјановић-Душанић 2007, 235.

81 Радић 2007, 91-95.

82 Краљ Милутин је настојао да његов син Стефан буде прихваћен као легитимни наследник у годинама грађанског рата. У том правцу вођени су преговори са папом Климентом V. Такође, закључен је брак са Теодором Смилец, која је са мајчине стране потицала од Палеолога. Милутин Стефана помиње као последника у санкцији Ратачке повеље из 1306. године. У повељама које су претходиле овој, он постепено одбацује Дежевски споразум и предвиђа да престо наследи његов потомак. У сврху постепеног озакоњења Стефана, Милутин му 1306. године поверава Зету на управу. Није искључено да је Стефан тих година носио титулу младог краља. Марјановић-Душанић 1997, 139; Мишић 2009, 338-339. О библијском узору Даниловој причи о побуну и ослепљењу Дечанског: Крстић 2006, 87-98.

83 Алексић, Обрадовић 2017, 21-39.

84 Малобројна изворна грађа из периода грађанског рата не даје слику континуираног сукоба међу браћом, који је трајао током читаве прве деценије 14. века. Вероватније изгледа могућност да је након почетног интензитета и груписања властеле у један од два табора, у рату дошло до извесног затишја, у периоду између 1303. и 1310. године. Живковић 2020, 237-250.

такође морао бити обележен јавном манифестацијом која би симболично осликавала повратак мира. О добрим односима међу браћом по завршетку грађанског рата говори нам податак о организовању заједничког напада. Писмо Марина де Черпа, дубровачког конзула у Мачви, од 9. августа 1313. године садржи информацију да је Драгутин обуставио планирани поход на Угарску, како би са братом кренуо на Младена II Шубића.⁸⁵ Новембра месеца исте године, у кратком временском интервалу, у Дубровнику су један за другим боравили Стефан Дечански и Владислав.⁸⁶ Међутим, у време Јеленине сахране поново се назире сукоб. Данило настоји да прикрије неслогу између браће, али се наставак трвења ипак чита између редова. Коначно решавање свих спорних питања могло је претходити доношењу Светостефанске хрисовуље, коју браћа заједнички потписују. Значај овог свечаног документа за нашу тему огледа се у чињеници да она представља једини сигуран историјски извор који сведочи о наследном питању у годинама након завршетка грађанског рата.⁸⁷ Милутин помиње наследнике у молби повеље на следећи начин: „[...] које вазљуби Бог и подигне после мене да господари у отачаству нашем, или од синова наших, или од синоваца, или унучади, или праунучади наше, или било кога од рода нашег, или неким судом Божјим и од другог рода“. Драгутин их помиње у потврдном делу повеље, нешто краће од брата: „[...] кога изабере Бог после њега и после нас да влада у отачаству нашем, или од синова, или унучади, или праунучади наше, или било кога од рода нашег, или судом Божјим и од другог рода“.⁸⁸ Иако у Светостефанској хрисовуљи наследник није конкретно одређен, њени делови сведоче да је договор по том питању међу браћом тада ипак постојао. Вероватно су и Драгутин и Милутин били свесни да ће владарску династију наставити потомци онога од њих двојице који дуже живи.⁸⁹

У годинама које су претходиле доношењу Светостефанске хрисовуље приметно је Милутиново настојање да себе и своје наследнике прикаже као главне изданке на светородној лози Немањића. Напоредо са напорима да створи политички простор за свог сина Стефана до 1314. године, тих година елементи Милутинове пропагандне политике са циљем да својој наследној грани обезбеди предност препознати су у више његових поступака. У тзв. „Краљевој цркви“ у Студеници, Милутин истиче своју повезаност са прецима, почев од Стефана Немање. Континуитет светородне лозе настављао се Милутином, као Урошевим наследником. Такође, на фресци у истој цркви Милутин истиче повезаност Немањића са Христовом лозом Јесејевом.⁹⁰ Милутин у задужбинама истиче династију и Светог Стефана, заштитника Немањића, знатно чешће него што је то чинио раније. Њему је посветио свој маузолеј у Бањској, обновљену капелу у Жичи као и цркву Светог Стефана у Призрену која није сачувана, али се помиње у изворима.⁹¹ У изградњи манастира Светог Стефана у Бањској, намењеног да буде гробно место Милутиново, приметан је снажан и недвосмислен студенички узор упркос постојању извесних архитектонских и декоративних одступања. Посвета патрону дома Немањића као и архитектонски склоп и декорација манастирске цркве, као разрада уметничких вредности присутних у Студеници била је очигледна спона са оснивачем династије. Све

85 Динић 1955, 68.

86 Маловић 1979, 19.

87 Милутинова повеља Хиландарском пиргу у Хрусији садржи сличну формулу, али њена датација је проблематична. Марјановић-Душанић 1997, 132, нап. 113.

88 Трифуновић 2011, 126-127.

89 Усмени став проф. Синише Мишића.

90 Радојчић 1986, 207-214; Војводић 2016, 253-265.

91 Марјановић-Душанић 1997, 141-142.

то јасно показује да је краљ Милутин и након окончања грађанског рата истрајно радио на придобијању значајних фактора у земљи за своју наследну политику.⁹²

У светлу политичке ситуације у Србији крајем 13. и почетком 14. века треба размишљати о позадини Драгутиновог замонашења. За разлику од брата, Милутин није примио монашки чин. Право да српски престо наследи Драгутинов син, у разматрано време вероватно Владислав, била је последица не само одлука давно одржаног сабора, већ и енергичне Драгутинове борбе током дуготрајног грађанског рата.⁹³ Старији брат је имао утицај у земљи не само као господар одвојене „државе“, већ као и кључна личност династије, чиме се може објаснити и Милутинова потреба да са братом уреди односе на свим нивоима, укључујући и зидање гробне цркве у Бањском манастирском комплексу далеко ван граница Сремске земље. Као што смо раније видели, Драгутиновим саборима су присуствовала најмање тројица помесних епископа. Архиепископ Данило је свакако био пристрасан и своје излагање је подредио јасном циљу – потпуно оправдавање свих поступака краља Милутина. Млађи брат је приказан као заштитник отачаства, обновитељ или градитељ божијих храмова, али и као мудри државник и освајач, односно заштитник „српског отачаства“. Насупрот томе, основни мотив Драгутиновог житија је мотив искреног покајања грешника који је одступио од Божјих заповести јер је оружјем устао на свог оца.⁹⁴ Услед оваквог тона, тешко се уочавају Драгутинови политички потези и приступ решавању и даље отвореном кључном проблему српске политичке збиље. Не постоје разлози да се одбаци претпоставка да је заправо и Драгутин смишљеним практичним мерама радио на подизању угледа своје наследне гране. Како се у овом раду образлаже, ти поступци су, били добро припремљени. Управо у наследном питању могао је лежати основни мотив Драгутиновог замонашења.

Док се о профилу Милутиновог идеолошког деловања много писало, изостали су слични напори о Драгутиновом поступању на истом пољу. Било би тешко објаснити да је последњи у том погледу био у потпуности пасиван и да није предузимао ништа на истицању својих права у династичком питању. Иако је у својој „држави“ располагао бројним раскошним храмовима, Драгутин је наложио да буде сахрањен у Ђурђевим Ступовима. Манастир је подигнут као трајно подсећање на неочекивани успех оснивача династије у грађанском рату који је на почетку најмлађи брат убедљиво губио. Оваквим одабиром гробног места су повезани Свети Симеон Мироточиви и његов далеки потомак. То јасно показује да је праунуку било јако важно да стално изграђује идеолошке предуслове за своје потомке. Процес изградње култа владара обухватао је неколико главних етапа: „предсмртно монашење, смрт праћену чудесима, *elevatio*, *translatio* и *depositio* тела праћени чудима и стварање апологетских састава у функцији култа.⁹⁵ Од набројаних предуслова у процесу изградње култа, у овом случају као потпуно заокружени елемент среће се предсмртно монашење.⁹⁶ Чуда светитеља у житијима обично се описују

92 Тодић 2016, 149-150. Светостефанска хрисовула даје податке о хијерархији царских манастира тога времена. Она је зависила од поштовања Немањића који је у манастиру био сахрањен. Тако је игуман студенички поменути на првом месту, будући да је Студеница била гробно место оснивача светородне династије. Благојевић 2008, 16, нап. 56.

93 О Драгутиновом сину Владиславу: Крстић 2016, 33-51; Јечменица 2018, 95-115. У једном тренутку, у другој половини грађанског рата, Драгутинов кандидат за српски престо постао је његов млађи син Урошић. Он је, међутим, умро пре 1316. године, те је Драгутина наследио старији син. Исто, 119-122.

94 Поповић 1999/2000, 312.

95 Поповић 2013, 573-585.

96 Краљеви Урош и Владислав, у дипломатичком материјалу нагалашавају да је њихов отац био монах како би истакли припадност светородној династији. Марјановић-Душанић 1997, 274-286.

након његове смрти. Животописац помиње две околности, а које јасно означава као чуда: ношење конопца од сламе око тела и чињеницу да је са женом живео двадесет и три године „као брат и сестра“.⁹⁷

У Србији Стефана Немање и његових наследника однос према цркви је истовремено прожимао најмање неколико јавних сфера. У српској средини идеја о монаху-владару имала је велику важност. Образац је установљен приликом грађења лика Симеона Немање, као припремна етапа у настајању његовог култа, а коначно је заокружен Симеоновим уврштењем у светитеље. Важност монашења у процесу канонизације уочава се у Савином „Житију Светог Симеона“, у коме је Симеоновом монашком животу дата предност у односу на његове државничке способности. Тај модел владар - монах - светитељ постао је у Србији један од темеља владарске идеологије Немањића. Без жеље да се отвара читав низ сложених питања, који су за ову тему од мањег значаја, треба додати да је монашење владара, у овом случају детронизованог, по углавном усталеном поступку отварало пут за потоњу канонизацију. Уосталом, у овом раду је указано на примере краљева Радослава и Уроша. Штавише, у случају овог српског владарског рода на тај начин се непосредно и недвосмислено снажно оглашавало свим носиоцима политичке моћи да је управо Драгутинов изданак предодређен да настави плодоносну лозу светородне династије.⁹⁸

Мишљења у науци се разилазе по питању да ли је Драгутин након смрти стекао култ, те оно остаје отворено.⁹⁹ Сасвим је друго питање да ли је Драгутин прижељкивао или чак и активно радио на томе да буде канонизован. Чини се да не постоје препреке да се у то верује. Прибојавајући се Милутиновог поновног кршења договора, сремски краљ је можда за живота предузео одређене кораке како би ојачао положај сина. Као наследник сакрализованог краља, Владислав би свакако уживао већу подршку цркве и властеле од било којег кандидата кога је могао истаћи краљ Милутин, имајући у виду незаконито порекло његових синова. Наиме, док је Стефаново порекло било спорно због мајчиног социјалног статуса, његов млађи брат Константин је означаван као копице због тога што је рођен у време спорне фазе односа његових родитеља на крају 14. века, будући да је Ана Тертер родила Константина након што се српски краљ у међувремену оженио Угарком Јелисаветом око 1292. године.¹⁰⁰

Прихватање ове претпоставке подразумева да је Драгутин на идеју о замонашењу морао доћи раније него што се до сада претпостављало, могуће чак и неколико година пре смрти. Данилови наводи не остављају сумње да је у питању био сабор, који се у средњовековној Србији обавезно састајао приликом решавања најважнијих политичких питања, укључујући и крунисање новог владара. Првенствени разлог због кога је сазван сабор није било монашење Драгутина, већ увођење Владислава у владарско достојанство. Треба истаћи да „државе“ у начелу нису биле наследне, те

97 Данило II 1935, 41.

98 Концепт светог владара био је присутан и у другим источнохришћанским државама: Русији, Бугарској и Византији. О моделу владар-монах-светитељ: Поповић 1999/2000, 309-326; Марјановић-Душанић 1997, 274-286.

99 Поповић 2017, 205-217; Павловић 1965, 90-91; Маринковић 1998, 120-121. У прилог тези да је Драгутин стекао култ убраја се неколико помена преминулог сремског краља као светог. Између осталог, ту је и писмо његовог сина Владислава Дубровнику из 1323. године, у коме се Драгутин назива „светопочившим краљем“. Порчић 2002, 35. Ово писмо најранији, али не и једини помен Драгутина као светог. „Свети тело краља Драгутина“ помињу монаси Дамјан и Павле 1597. године описујући светиње које су видели у Ђурђевим Ступовима. Поповић 1999/2000, 321.

100 О години рођења Стефана Дечанског: Пириватрић 2011, 337-347. О хронологији бракова краља Милутина: Узелац 2014, 29-46; Алексић, Обрадовић 2017, 21-39.

преношење управљачких овлашћења на потомке или неке друге личности без сагласности врховног суверена није било по нормама. Сабор није сазиван само да би саслушао одлуке владара, већ се на тај начин легализовао долазак његовог наследника, поготово уколико се до њега дошло нередовним мерама или у посебним околностима, баш као овога пута.¹⁰¹ У позадини вишедеценијских сукоба са братом, Драгутиновом чину абдикације свакако је била потребна подршка сабора моћника са његове територије. На овај начин Драгутин је још за живота посредно оснажио могућност остварења дежевске одредбе о наследнику. Будући да је коначан договор о наследнику престола са братом морао бити закључен пре званичног чина абдикације, Драгутин је на сабору само јавно прокламовао синовљева права успостављена тим договором.

У крајњој мери, до сада није разматрана могућност да је Драгутиново монашење, или читав низ јавних припремних поступака који би требало да то омогуће, био основни разлог за још један јавни раскол међу браћом. Показали смо да је свега неколико месеци пре Јеленине смрти све наговештавало хармонију у односима међу браћом. Јеленино упокојење није дошло неочекивано. Потакнута болешћу, Јелена је одлучила да се замонаши. Будући да је монашки чин примила у цркви Светог Николе у Скадру, претпоставља се да се то догодило док је још увек била намесница у приморским областима.¹⁰² Вероватно се убрзо повлачи из те области, будући да је 1306. године на власт у Зети дошао њен унук Стефан.¹⁰³ Последње дане Јелена је проводила у много мањој управној јединици у унутрашњости земље која је захтевала и мање личног ангажовања и утрошка снаге. Међутим, њено стање се погоршало. „Пребивајући ова блажена госпођа Јелена у царском двору своме у месту званом Брњацима, поче боловати јаче и разуме да дође дан смрти њезине“.¹⁰⁴ Обавештен о краљичиној болести, Данило, тада бањски епископ, похитао је на њен двор у Брњаке удаљене нешто више од 40 километара.¹⁰⁵ Дакле, од пада у болесничку постељу до смрти Јелене прошло је довољно времена да духовник стигне до своје штићенице. Јелена је умрла на споменутом двору 8. фебруара 1314. године, да би потом била сахрањена у својој ктиторији, манастиру Градац.¹⁰⁶ Место упокојења и гробно место су међусобно удаљени око 70 км.¹⁰⁷ Треба претпоставити да се погребна поворка кретала споро и није искључено да је за то путовање било потребно најмање неколико дана.

Утолико је чудније да Драгутин није био присутан. Раскол међу браћом назире се у Даниловом сведочанству да Драгутин није присуствовао сахрани своје мајке Јелене. „Јер син њезин благочестиви краљ Стефан није могао приспети из даљне земље на *представљање (подвукао аутор)* блажене и њих (властелу) беше послао да виде шта је било и да му све јаве. После када је прошло неко време, овај христољубиви син њезин краљ Стефан, подигавши се од Богом дароване му државе, тј. Сремске земље, са свом великоименимом властелом својом, и пође да се поклони гробу матере своје благочестиве госпође Јелене“.¹⁰⁸ Очигледно је то била чињеница коју Данило није могао прећутати или сакрити. У светлу раније изнете идеје, Драгутиново озбиљно нарушено здравље треба

101 Благојевић 2008, 36.

102 „[...] и из његове руке прими монашки образ (свету схиму) у цркви светог Николе, у славном граду Скадру. И у том великом анђелском образу би названа монахиња Јелена [...]“ Данило II 1935, 64.

103 Марјановић-Душанић 2002, 24-25.

104 Данило II 1935, 66.

105 Вредности о удаљености пешачким рутама преузети из Гугл мапс.

106 Данило II 1935, 66-71.

107 Вредности о удаљености пешачким рутама преузети из Гугл мапс.

108 Данило II 1935, 71-72.

размотрити као могући разлог Драгутиновог изостанка са сахране. Непроходни путеви у зимском периоду су заиста могли у таквим условима представљати озбиљну препреку за старог краља. Ипак, Драгутинови изасланици су благовремено успели да допутују, чак и на представљење српске краљице, а потом и да обавесте свог господара. Дакле, морала је постојати дубља позадина синовљевог изостанка, посебно што је потом могао да се упути на дужи пут.

Изнесена је претпоставка да је Драгутин у време мајчине смрти био на састанку са угарским краљем Карлом Робертом (1310-1342). Итинерар овог угарског владара открива да је 4. фебруара у Сремској Митровици издао повељу. Непосредних података о сусрету са својим вазалом нема, али је могуће да су управо преговори са сремским краљем били главни разлог угарском монарху да се упути на крајњи југ своје државе. Овакви сусрети могли су трајати и више недеља.¹⁰⁹ Драгутин се још од 1307. године налазио у сукобу са Карлом Робертом због претензија обе стране да обезбеде круну Светог Стефана. Србин је у јеку дезинтеграције државе након нестанка династије Арпадоваца истицао свога сина Владислава као противкандидата анжујском претенденту за монарха Угарске.¹¹⁰ Међутим, те 1314. године све је упућивало да ће се Карло Роберт ипак домоћи власти. У таквим околностима, Драгутин је имао разлог да мирним путем и благовремено осигура своје место у новонастајућем међународном поретку. Новим мировним споразумом морао је прихватити обнову врховне власти угарског краља на територијама које је добио 1284. године. Владислав и Драгутин су се такође јавно морали одрећи претензија на круну Светог Стефана. Споразум је такође могао садржати и Карлов пристанак да Драгутина након смрти угарском делу Сремске земље наследи син Владислав.¹¹¹ Са тим у вези је могао ићи и захтев да Карло Роберт благонаклоно гледа на Драгутиново очекивано замонашење. Са оваквом одлуком Немањића његов је сениор свакако морао бити упознат, будући да је она подразумевала барем формалну абдикацију сремског краља, свакако у корист свога сина. Суштински се ништа није променило, односно Драгутин је остао активан у политичком животу своје државе и окружењу, а што смо и илустровали сличним деловањем замонашених жена. На тај начин, у прелазном периоду до очеве смрти, Владислав је уз себе имао непроцењиво искуство и политички ауторитет свога оца, који је формалном абдикацијом још за живота обезбедио сину велику почетну предност у даљој борби за поштовање Дежевског споразума. Можда у тим околностима треба тражити основни разлог обновљене нетрпљивости међу браћом, која је била толико велика да је Драгутина спречила да испуни основне друштвене норме и лично се без икаквих двоумљења појави на посмртном одру или сахрани своје мајке. Сопоћанска фреска „Смрт Ане Дандоло“ настала у периоду између 1263. и 1268. године овековечила је сцену смрти члана владајуће породице и однос породице према трагичном догађају. Поред краља Уроша на самртној постељи били су осликани краљица Јелена, као и њихова деца Милутин, Драгутин и Брнча.¹¹² Сличним догађајима је придаван изузетан значај, и били су снажан повод за окупљање свих чланова владареве породице. Уосталом, у супротном Данилови настављачи не би ни помињали ову епизоду. Мајчина смрт била би снажан разлог да Драгутин ипак напусти претпостављене преговоре и упути се на њену сахрану.

109 Динић 1955, 73; Харди 2007, 100-111. О сличним дипломатским сусретима види: Харди 2019, 235-248.

110 Крстић 2016, 41-45.

111 Ђирковић 1981, 42; Коматина 2018, 60.

112 Коматина 2014, 18.

Краљевом личном путовању претходила је дипломатска мисија његових поверљивих људи, који су очигледно имали два задатка. Поред формалних у вези сахране краљице-мајке, повели су се тешки преговори о односима између њених синова. Данило пише да је између доласка изасланства и Драгутиновог приспећа прошло „неко време“, што поново не помаже много тачном одређивању хронологије, али је јако индикативно.¹¹³ Тек када су створени политички предуслови, вероватно не убрзо након мајчиног погребa, Драгутин је кренуо на поседе под Милутиновим надзором. Након посете гробном месту Јелене, састао се са братом у косовском дворском комплексу у Паунима.¹¹⁴ Свакако су нарушени односи том приликом и дефинитивно поново изглађени. Јавне манифестације породичног и династичког јединства су биле осмишљене да пошаљу снажне политичке поруке свим домаћим и страним политичким снагама које су могле рачунати на корист од дуготрајног трвења међу браћом. У том светлу треба разумети исказ „посрамили сви који су зло мислили“. На овом месту се у житију поново неопрезно открива да је велике политичке кризе тих месеци ипак било и да Драгутинов изостанак са мајчине сахране има много дубљу позадину. Одмах након тога, Данило прелази на причу о дворским посетама супруге двојице краљева, користећи конструкцију „када је прошло мало времена“. Била је то још једна јавна обзнана уређених односа међу браћом. Најпре је са Симонидом у Београд кренула и „великоименита властела“ краља Милутина са својим супругама. У Београду су они дочекани од стране Драгутинових „силних и великоименитих“, али, што је посебно занимљиво, посланика угарског краља. Можда је сусрет краљевих и изасланика Карла Роберта у Београду осмишљен са циљем да се јавно обзнани Милутинова сагласност претпостављеном договору постигнутом у Сремској Митровици. Између осталог, Владиславу је, могуће је, потврђено право на очеву „државу“. Тиме се не завршава низ свечаних церемонијалних догађаја организованих са истим циљем као и претходни. Уследила је заједничка посета Симониде и Каталине Јеленином гробу, након чега је Каталина свечано дочекана на Милутиновом двору.¹¹⁵

Уколико су разлог за последњи тектонски потрес у државном животу Србије заиста биле Драгутинове припреме да обуче монашку одору у циљу Владислављеве промоције у духу идеолошких поставка о сверородности династије Немањића и Милутиново тихо или јавно противљење таквом следу догађаја, треба размотрити на који начин је криза на крају ипак превазиђена. Сва је прилика да је током преговора у Паунима актуелни владар морао да се повинује братовљевој вољи, без обзира на све, за њега далекосежно неповољне, последице. Посматрано са стране важећих државних обичаја и црквене праксе у Србији тог времена, нису постојале озбиљне препреке да се Драгутин упусти у наведени подухват. Као што је илустровано на примеру настанка Светостефанске повеље, сремски краљ је имао лични уплив на целој државној територији, а не само у својим областима. Посебно је важно нагласити да је Драгутиново монашење било у складу са одредбама поново оснаженог Дежевског споразума и више примера његових предака. Такође, Милутинови синови нису имали беспрекорно порекло, што се

113 Данило II 1935, 71.

114 „И тако, поклонивши се у умиљењу срца икони пресвете Дјеве Богородице и гробу матере своје, блажене госпође Јелене, и после овога пође ка вазљубљеноме своме брату благочестивоме и превисокоме краљу Стефану Урошу, који је тада био у славном двору своме, на дивном месту званом Пауни. И ту се састадоше са великом славом и неисказаном радошћу, и на многе дане наслађиваху се у Господу Богу своме слатке, најсрдачније и дивне љубави, и остадоше многе дане у неисказаном веселу, тако да су се посрамили сви који су зло мислили и њима слични, видећи њихову преизобилну љубав, а сви они који су их волели, радовали су се у Господу неизреченом радошћу“. Исто, 71-72.

115 Исто, 72-75.

не може рећи за Владислава. Ток недавно завршеног грађанског рата недвосмислено показује да је Драгутин и даље могао рачунати и на подршку великог дела властеле. Милутин је могао наићи на тиху, али организовану опозицију у њеним редовима, али и код црквених великодостојанственика, иако то из тона излагања званичних житија није увек јасно видљиво. Довољно је само се подсетити неуспеле Милутинове намере из 1317. године да на архиепископски престо доведе Данила, и успеха клира да на то место постави Никодима.¹¹⁶ Осим тога, изгледа да након дугогодишњег ратовања, ниједан од најважнијих фактора није био спреман за нове ратне неизвесности. Суочен са таквим околностима, Милутин се мудро одлучио за политику чекања, која му је на крају и донела тако жељени успех.

Није искључено да је Драгутинов низ поступака био додатно мотивисан хроничном болешћу. То се јасно оцртава из одељка који смо са другачијим циљем раније коментарисали: „И када се мало задржао овај старац (Атанасије – примедба аутора) код христољубивог краља и када је прошло неко време, паде овај благочеастиви и христољубиви краљ Стефан у љуту болест и поче веома боловати. И разуме овај христољубиви да неће избећи љуте смрти у тој болести“.¹¹⁷ Као што је раније указано, пуно сумњи изазива чињеница да Драгутин „поче веома боловати“ након Атанасијевог краткотрајног боравка. Заправо, свест о нарушеном општем здравственом стању, а не нагло погоршање га је могла нагнати да благовремено започне низ политичких и црквених припрема за очекивани биолошки крај који га је на крају задесио 12. марта 1316. године. У тумаченом житију се јасно оцртава само део који говори о сазивању сабора, али то је, као што се види, свакако чинио само мањи део неопходних предрадњи. Томе би претходио временски период од отприлике две године када је, како се овде претпоставља, већ била донета одлука о замонашењу, што је вероватно било праћено опсежним политичким и црквеним припремама. На први поглед излагање тече праволинијски и иде у прилог тези да је Драгутин у самртној постели на брзину сазвао сабор на којем се замонашио вероватно поставши великосхимник, а после кратког време и умро. Међутим, постоји прикривени путокази о вишеслојности и етапности излагања. Томе треба додати да Драгутин није могао знати када ће умрети, а тако важну ствар, као што је ступање у монашку заједницу свакако не би остављао за своје последње дане.

Извори

ВИИНЈ VI: Фрањо Баришић, Божидар Ферјанчић (ур.) (1986): *Византијски извори за историју народа Југославије VI*. Београд: Византолошки институт САНУ.

Данило II (1935): *Животи краљева и архиепископа српских* (приредио Лазар Мирковић), Београд.

Данилови настављачи (1989): *Данилов ученик, други настављачи Даниловог зборника*. (приредио Гордон Мак Даниел) Београд.

Доментијан (1988): *Живот Светога Саве и Светога Симеона*. (приредила Радмила Маринковић), Београд.

Марјановић-Душанић, Смиља (2002): „Повеља краља Милутина опатији Свете Марије Ратачке“. у: *Стари српски архив 1*, Београд, 13-30.

Порчић, Небојша (2002): „Писмо краља Владислава II дубровачком кнезу и општини“. у: *Стари српски архив 1*, Београд, 31-55.

¹¹⁶ Јанковић 1991, 84-85.

¹¹⁷ Данило II 1935, 38.

Радић, Радивој (2005): „Краљ Милутин у венецијанском документу из 1313. године“, у: *Манастир Бањска и доба краља Милутина*: зборник са научног скупа одржаног од 22. до 24. септембра 2005. године у Косовској Митровици, Ниш, 91-96.

Свети Сава (2008): *Свети Сава, сабрани списи* (приредио Димитрије Богдановић), Београд.

Теодосије (1988): *Житија* (приредио Димитрије Богдановић), Београд.

Трифунковић, Ђорђе (2011). *Повеља краља Милутина манастиру Бањска; Светостефанска хрисовуља 2*. Београд.

Литература

Goldfus, Haim (1995): „The Monastery of St. Theoctistus in Judean desert“. у: *Liber Annuus* 45, Paris, 247-292.

Patrich, Joseph (1995). *Sabas, Leader of Palestinian Monasticism*. Washington: Dumbarton Oaks Studies.

Алексић, Владимир (2006): „Византија – држава и народ - у делу *Razgovor ugodni naroda Slovincoga* Андрије Качића Миошића“. у: *Ниш и Византија* 5, Ниш, 545-563.

Алексић, Владимир (2015): „Српски деспот, монах Доротеј - великосхимник Јован Каливит“. у: *Натписи и записи* 1, Београд, 131-139.

Алексић, Владимир, Обрадовић, Душан (2017): „Брачна политика краља Милутина и сукоб Стефана Дечанског и Константина“. у: *Београдски историјски гласник* 8, Београд, 21-39.

Благојевић, Милош (1991): „Српско краљевство и "државе" у делу Данила II“. у: *Архиепископ Данило Други и његово доба*, међународни научни скуп поводом 650 година од смрти 1987. године, САНУ, Београд, 139-155.

Благојевић, Милош (2001). *Државна управа у српским средњовековним земљама*. Београд: Службени лист СРЈ.

Благојевић, Милош (2004): „Српске владарке-ктитори Хиландара“. у: *Хиландарски зборник* 11, Београд, 7-26.

Благојевић, Милош (2008): „Српски сабори и сабори отачаства Немањића и Лазаревића“. у: *Глас САНУ, одељење историјских наука* 14, 1-40.

Божанић, Снежана (2006). *Ибарско језгро светостефанског властелинства*. Историјски архив "Срем"; Нови Сад : Филозофски факултет.

Божић, Иван (1956): „Коњ добри и оружје: уз члан 48. Душановог законика“. у: *Зборник Матице српске* 13/14, 85-92.

Бојовић, Бошко (1999). *Краљевство и светост: политичка филозофија средњовековне Србије*. Београд: Службени лист СРЈ.

Велимировић, Николај (2001). *Охридски пролог*. Охрид: Канео.

Влаховић, Влајко (1933): „Литургички материјал у старим српским биографијама 13. века: Крсни знак“. у: *Богословље: Орган Православног богословског факултета у Београду*, година 8, св. 1, 60-78.

Војводић, Драган (2016): „Родословне представе и идеја прародитељства у манастиру Студеници“. у: *Манастир Студеница: 700 година Краљеве цркве*, Зборник радова са научног скупа, Београд, 253-268.

Гранић, Филарет (1935): „Одредбе Хиландарског типика Св.Саве о ступању у манастирску заједницу и у делокругу братског сабора“. у: *Гласник СНД* 15 (1935), Београд, 53-60.

Грујић, Радослав (1932): „Велика схимна кнегиње Милице, удовице Лазарева“. у: *Гласник Скопског научног друштва*, 11, Скопље, 237–239.

Грујић, Радослав (1932а): „Промена имена при монашењу код средњовековних Срба“, Гласник Скопског научног друштва, 11, Скопље, 239-240.

Динић, Михаило (1951): „Област краља Драгутина после Дежева“. у: Глас САН 203, Београд, 61-82.

Динић, Михаило (1955): „Однос између краља Милутина и Драгутина“. у: ЗРВИ 3, Београд, 49-80.

Борђевић, Иван (1987): „Представа Светог Саве Јерусалимског у студеничкој Богородичиној цркви“. у: Богословље: орган Православног богословског факултета у Београду, год. 31, бр. 1, 171-182.

Ђурић, Иван (1991): „Дежевски сабор у делу Данила II“. у: *Архиепископ Данило Други и његово доба*, међународни научни скуп поводом 650 година од смрти 1987. године, САНУ, Београд, 169-197.

Живковић, Војислав. "Континуитет грађанског рата Драгутина и Милутина" у: Византијско-словенска Чтенија III, Зборник радова са Међународне научне конференције, одржане 23. новембра 2019. године на Универзитету у Нишу, Центар за византијско-словенске студије : Међународни центар за православне студије : Центар за црквене студије, Ниш 2020, 237-250.

Живојиновић, Мирјана (1980): „Житије архиепископа Данила II као извор за ратовање Каталинске компаније“. у: ЗРВИ 19, Београд, 251-273.

Ивановић, Милош (2016): „Насилне промене на српском престолу у Даниловом зборнику“. у: *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности* 8, Научни скуп Деспотовац-Манасија, Деспотовац-Београд, 113-129.

Јанковић, Марија (1985). *Епископије и митрополитије српске цркве у средњем веку*. Београд: Народна књига.

Јанковић, Марија (1991): „Данило, бањски и хумски епископ“. у: *Архиепископ Данило Други и његово доба*, међународни научни скуп поводом 650 година од смрти 1987. године, САНУ, Београд, 83-88.

Јањић, Драгана (2009): „Бањска епископија и разлози њеног оснивања“. у: Баштина: св. 27, Приштина, 103-114.

Јањић, Драгана (2019): „Монашки покрет у канонима Васељенских сабора“. у: Зборник радова: *Православно монаштво*, Центар за црквене студије, Ниш, 35-45.

Јечменица, Дејан (2018). *Немањићи другог реда*, Београд: Филозофски факултет.

Јухас-Георгиевска, Љиљана (1991): „Доментијан и архиепископ Данило II“. у: *Архиепископ Данило Други и његово доба*, међународни научни скуп поводом 650 година од смрти 1987. године, САНУ, Београд, 237-243.

Калић, Јованка (1967). *Београд у средњем веку*. Београд: Српска књижевна задруга.

Калић, Јованка (1996): „Рашки престо краља Стефана Драгутина“. у: *Свети Ахилије у Ариљу: историја, уметност*: зборник радова са научног скупа, 7-11.

Капиција, Елмедина (2010): „Вјерска политика „сремског краља“ Драгутина“. у: *Хисторијска трагања* 5, Сарајево, 187-202.

Кисас, Сотириос (1991): „Данило II и солунска околина: белешке о византијско-српским односима почетком 14. века“. у: *Архиепископ Данило Други и његово доба*, међународни научни скуп поводом 650 година од смрти 1987. године, САНУ, Београд, 29-39.

Коматина, Ивана (2014): „Ана Дандоло - прва српска краљица?“, у: Зборник Матице српске за историју св. 89, Нови Сад, 7-22.

Коматина, Ивана (2017): „Rex Serviae у угарској краљевској титули од 1202. до 1402. године“. у: Зборник радова Ниш и Византија 16, 51-66.

Копривица, Марија (2015): „Држава“ краљице Јелене“. у: *Јелена – краљица, монахиња, светитељка*: тематски зборник радова посвећен краљици Јелени, Манастир Градац, 15-26.

Копривица, Марија (2019): „Идиоритамско монаштво у средњовековној Србији“. у: Зборник радова: *Православно монаштво*, Центар за црквене студије, Ниш, 167-179.

Костић, Драгутин (1937): „Двоструко монашко име краљице Јелене, удовице Вукашинове“. у: Богословље: Орган Православног богословског факултета у Београду, година 12, св. 3-4, 262-266.

Крстић, Александар (2016): „The rival and the vassal of Charles Robert of Anjou: King Vladislav II Nemanjić“. у: *Banatica* 26-2, 33-51.

Крстић, Дарко (2016): „Стефан Дечански као антипод изгубљеном сину (Лк 15,11-32) - библијска апологија краља Милутина у списима Данила Другог“. у: *Philologia Mediana* : годишњак за српску и компаративну књижевност. год. 8, бр. 8, 87-98.

Лазаревић, Драгана (1990): „Територија краља Драгутина“. у: Гласник Историјског архива Ваљева 25, Историјски архив Ваљево, 5-26.

Ласкарис, Михаило (1997). *Византијске принцезе у средњовековној Србији*. Подгорица: Унирекс

Мак Даниел, Гордон (1985): „Данилов зборник као Данилов „festschrift“. у: НССУВД 14/1, Београд, 177-181.

Мак Даниел, Гордон (1991): „Генезис и састављање Даниловог зборника“. у: *Архиепископ Данило Други и његово доба*, међународни научни скуп поводом 650 година од смрти 1987. године, САНУ, Београд, 217-224.

Маловић, Марица (1979). *Стефан Дечански и Зета*. Титоград: Историјски институт Црне Горе.

Маринковић, Радмила (1998): „Лик краља Драгутина у Даниловом зборнику“. у: Рачански зборник 3, Бајина Башта, 105-122.

Марјановић-Душанић Смиља (1997). *Владарска идеологија Немањића*. Београд: Клио.

Марјановић-Душанић, Смиља (2007). *Свети краљ, култ Стефана Дечанског*, Београд: САНУ

Милутиновић, Бранислав, Радић, Радивој (1994): „О времену замонашења царице Јелене : једна претпоставка“. у: ЗРВИ 33, Београд, 195-202.

Мирковић, Лазар (1926). *Православна литургија II*. Београд: Родољуб.

Митровић, Катарина, Копривица, Марија (2016): „Београдско-мачванска епископија између православља и католичанства“. у: Прилози за КЛИФ 82, Београд, 3-18.

Михаљчић, Раде, Ћирковић, Сима (1999). *Лексикон српског средњег века*, Београд: Knowledge.

Мишић, Синиша (1997): „Земља у држави Немањића“. у: Годишњак за друштвену историју, год. 4, бр. 2/3, 133-146.

Мишић, Синиша (2009): „Српско-бугарски односи на крају 13. века“. у: ЗРВИ 46, Београд, 333-340.

Мишић, Синиша (2011): „Топлица у титули великог кнеза Вукана Немањића“. у: *Стефан Немања и Топлица*, зборник радова Центар за црквене студије, Ниш, 19-25.

Острогорски, Георгије (1965). *Серска област после Душанове смрти*. Београд: Научно дело.

Павловић, Леонтије (1965). *Култови лица код Срба и Македонаца*. Смедерево: Народни музеј.

Петковић, Сретен (1987): „Представа светог Саве Јерусалимског у олтару пећке цркве Светих апостола“. у: Богословље: Орган Православног богословског факултета у Београду, година 31, св. 1, 171-182.

Петровић, Владета, Фостиков, Александра (2014): „Цркве и манастири у повељама кнегиње Милице“. у: *Кнегиња Милица - монахиња Јевгенија и њено доба* : тематски зборник, радови са научног симпозијума одржаног 12. септембра 2014. године у Манастиру Љубостиња, Трстеник : Народни универзитет Трстеник : Народна библиотека "Јефимија"; Београд : Филозофски факултет, 127-137.

Петровић, Соња (2001): „Нешто о општим местима: пад с коња“. у: *Словенско средњовековно наслеђе*, Зборник посвећен професору Ђорђу Трифуновићу, Београд, 443-462.

Пириватрић, Срђан (2011): „Податак Нићифора Григоре о хронологији брака Стефана Дечанског и Марије Палеолог“. у: *Споменица академика Симе Ђирковића*, Византолошки институт САНУ, 337-347.

Поповић, Даница (1999/2000): „Култ краља Драгутина, монаха Теоктиста“. у: ЗРВИ 38, Београд, 309-326.

Поповић, Даница (2013): „Када је краљ Стефан Првовенчани уврштен међу светитеље? Прилог проучавању владарске „канонизације“ у средњовековној Србији“. у: ЗРВИ 50/2, Београд, 573-585.

Поповић, Мирослав (2016): „Стефан Драгутин и римокатоличка црква“. у: Баштина: св. 41, Приштина, 77-99.

Поповић, Мирослав (2017): „Један осврт на питање култа Стефана Драгутина у нашој историографији“. у: Наш траг, часопис за књижевност, уметност и културу 1-4, Велика Плана, 205-217.

Поповић, Павле (2000). *Стара српска књижевност*. Београд: ЗУНС.

Радојичић, Ђорђе (1936): „Зашто је Студеница посвећена св. Богородици Благодетелници (Евергетиди)“. у: Богословље: Орган Православног богословског факултета у Београду, година 11, св. 3, 294-300.

Радојичић, Светозар (1986): „Краљева црква у Студеници“. у: *Осам векова Студенице*. Зборник радова, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 207-214.

Ружичић, Гојко (1972): „Црквена припаност краља Драгутина“. у: Зборник Матице српске за историју 6, Нови Сад, 85-86

Станојевић, Станоје (1935). *Краљ Урош*. Београд: Геце Кон.

Станојевић, Станоје, Соловјев Александар (1933): „Кад је умро краљ Радослав?“. у: Глас СКА CLVI, Београд, 161—169.

Тодић, Бранислав (2016): „Задужбине краља Милутина у делу архиепископа Данила Другог“. у: *Манастир Студеница: 700 година Краљеве цркве*, Зборник радова са научног скупа, Београд, 133-156.

Тончева, Христина (2019): „Великата ангелска схима в зографски требник от XIII век“. Црквене студије 16/2, Ниш, 609-618.

Трифуновић, Ђорђе (1976). *Проза архиепископа Данила II*. Београд: „Вук Караџић“.

Троицки, Сергије (1940): „Надлежност у погледу примања монаха у манастир (канонска норма)“. у: Богословље: Орган Православног богословског факултета у Београду, година 15, св. 3-4, 294-309.

Ђирковић, Сима (1981): „Београд под краљем Душаном?“. у: Зборник историјског музеја Србије 17-18, Београд, 37-45.

Тирковић, Сима (1998): „Краљ Стефан Драгутин“. Рачански зборник 3, Бајина Башта, 11-20.

Узелац, Александар (2011): „Најамничке војске краља Стефана Уроша II Милутина“. у: Војно-историјски гласник 2, Београд, 9-27.

Узелац, Александар (2014): „О српској принцези и бугарској царици Ани: прилог познавању бракова краља Милутина“. у: Историјски часопис 63, Београд, 29-46.

Узелац, Александар (2015). *Под сенком пса; Татари и јужнословенске земље у другој половини 13. века*. Београд: Утопија.

Харди, Ђура (2007): „Да ли је у Митровици 1314. године дошло до сусрета сремског краља Драгутина и угарског краља Карла Роберта?“. у: Споменица историјског архива Срем 6, Сремска Митровица, 100-111.

Харди, Ђура (2019): „О дипломатској мисији Светог Саве код угарског краља Андрије II“. у: Црквене студије 16/1, 235-248.

Цвитковац, Немања (2019): „Црквена припадност краља Драгутина после 1291. године“. у: Баштина, св. 48, Приштина, 355-371.

Шуица, Марко (1997): „Завера властеле против кнеза Стефана Лазаревића 1398. године“. у: Историјски гласник: Орган Историјског друштва 1-2, 7-24.

POLITICAL AND CHURCH MOTIVATION FOR KING'S DRAGUTIN MONASTICISM

The question of the monastic life of King Dragutin Nemanjić (1276-1282, died on 12. March 1316) has previously never been addressed separately, even it was undoubtedly one of the most important political events in Serbia at the beginning of the 14th century. Few source data indicate that purely religious reasons did not inspire the King of Srem, as he was named sometimes, to abandon the secular life. In reality, his monasticism had a more profound background connected to state affairs. The mixed composition, both ecclesiastical and profane, of the regional assembly gathered by Dragutin on this occasion indicates that the main reason for its convening was to announce the King's abdication publicly. Probably his son Vladislav took his place as a ruler of his territories located along the right banks of Sava and Danube River.

The monastic terms and the ritual description to be found in the Vita of King Dragutin unequivocally indicate that he was bestowed with a rank of Megaloshimos before his death, which is the highest degree of monastic level in Orthodoxy. Like numerous examples in Serbia's history under Nemanjić Dynasty, it is conceivable that in this case, an accelerated procedure of monasticism was resorted without literally respecting strict church regulations. However, the exact time of that act has not been established, although the authors of this article discreetly suggest that a relatively long period could have passed between Dragutin's monasticism and death. Additionally, we speculate that the first stage of monasticism might have happened a few years before his death or that he made the decision to proceed in that direction.

Two writers of his hagiography, monk Danilo and his anonymous Follower, biasedly present the lives and political achievements of two brothers favoring the younger one. Dragutin's entire life after his abdication in Deževu in 1282 is depicted as a continuous effort to wash away the sin of overthrowing his father and preparation for monastic life. As many as three persons are mentioned as the former King's spiritual heads: Galaktion, Danilo, and Athanasius. Due to the enormous distance, the monk Galaktion from Jordan could not attend the ritual of monasticism. The same is the case with Danilo, who was dwelling on the Mount Athos in 1315-1316. As established in this research, fulfilling the Serbian court initiative, he composed dedicated spiritual tractates aimed at King Dragutin, whose nature remains concealed. Still, we firmly believe that they played a significant role in Dragutin's monasticism rituals. "Starac" - hermit Athanasius was a close coworker of Danilo and was responsible for transferring his writings to Serbia and attending or even conducting Dragutin's monastic initiation. The synchronized effort of two Athonites reveals the most substantial evidence of a series of well-prepared steps preceded, i.e., a prerequisite for the former King to approach the rite of monasticism.

Dragutin's relationship with his brother Milutin (1282-1321) and the unresolved dynastic issues contributed to the events too. According to the Deževu agreement in 1282, one of two Dragutin's sons was to inherit the Serbian crown, while Milutin's rule was a long inter-regnum. Still, the latter unjustifiedly tried to acquire the same right for his heirs, which led to the long civil war (1301-1311/1312). The brothers' relationship was filled with mistrust even in the years after the conflict's conclusion. Dragutin's decision to become a monk or even the act of monasticism may have caused new conflicts. Personal relations among them colored with distrust are evident in the description of their mother's funeral, Queen Hellen, which the older brother could not or did not want to attend in February 1314. According to one thesis, there was a meeting of the King of Srem with Charles I Robert of Hungary (1310-1342) in Sremska Mitrovica at the beginning of February of 1314, which may explain Dragutin's unconventional

behavior. If the Sremska Mitrovica summit took place, several issues might have been discussed, such as senior-vassal relations between the two of them, the eventual status of the Hungarian estates under Dragutin's control, and even his plan to leave the secular life and hand over the disputed territories to his son Vladislav soon.

In the ideological sense, Dragutin's monasticism should be seen as a counterpart to Milutin's propaganda policy to emphasize his hereditary branch's legal rights in the throne fight. Dragutins' action followed the domestic practices of sacralization of the Nemanjić monarchs to firm the dynasty's political position among the nobility and other family members. The King of Srem was doubly motivated. First, he built the preconditions for his canonization in the future, which may strengthen his son's legitimacy. Then, with well-organized abdication much before his death, Dragutin expanded the political space for Vladislav to fight for the crown's right while still having his father's support. Milutin resisted such a sequence of events, but he had to reluctantly give up during the solemn meeting with his brother between 1314 and 1315. Female members of the ruling family also publicly participated. The ruling monarch did not find strong enough support in the ruling circles, which contributed to the relation's between brothers smoothening. Milutin wisely postponed the crisis's resolution for a few more years, probably being aware of his brother's deteriorated health condition.